

УДК 343.35

Віктор Назарчук,*аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

УХИЛЕННЯ ВІД ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 336–1 КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена встановленню змісту ознаки «ухилення від проходження служби цивільного захисту» в складі злочину, передбаченого 336–1 КК України. Автор розглядає нормативно-правові акти, що регулюють проходження служби цивільного захисту, встановлює зміст терміна «ухилення» та формулює власну позицію з визначенням типових властивостей ухилення від проходження служби цивільного захисту як явища.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, служба цивільного захисту, проходження служби цивільного захисту, цивільний захист, злочинне діяння.

Постановка проблеми. Захист цивільного населення від надзвичайних ситуацій – одне з найважливіших завдань людства у всі періоди його історії. Протягом багатьох тисячоліть населення нашої планети проходило випробування в умовах природних катаклізмів (землетрусів, інших стихійних лих тощо) і надзвичайних подій не природного характеру (катастроф, аварій, війн тощо). З виникненням державного управління на різних територіях землі вживаються заходи для ліквідації наслідків цих подій та їх попередження й безпека населення і території стає загальнодержавним завданням.

У сучасних умовах в Україні це державне завдання виконує служба цивільного захисту, і ухилення від її проходження в надзвичайних ситуаціях (в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у разі проведення цільової мобілізації) Законом України від 12 лютого 2015 р. визнано злочином. Для боротьби з цим явищем і для законного визнання осіб винними у скоєнні злочину із забезпеченням їхніх прав і свобод у кримінальному провадженні необхідне чітке розуміння змісту поняття «ухилення від проходження служби цивільного захисту» як ключового складника складу злочину, передбаченого ст. 336–1 КК. Разом із тим досі це питання вважається не вивченим на тому рівні, який би задовільнив слідчо-судову практику, правозахисників і науковців.

Аналіз останніх досліджень за цією темою. У науці кримінального права бракує наукових праць щодо ухилення від проходження служби цивільного захисту в контексті ст. 336–1 КК України. Дослідники обмежуються фрагментарним розглядом

складу злочину, передбаченого зазначеною статтею, у підручниках або коментарях, оприлюднених протягом останніх 2-х років (В. с. Ковальський, О. В. Кришевич та ін.). Однак учені (О. О. Дудоров, Н. О. Гуторова, Л. В. Дорош, Д. П. Євтуєва, Д. О. Калмиков, В. М. Киричко, М. І. Мельник, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк та ін.) приділяють значну увагу вивченню змісту терміна «ухилення» стосовно багатьох різновидів злочинів, і їхні наукові здобутки становлять наукове підґрунтя для дослідження поняття «ухилення від проходження служби цивільного захисту».

Метою статті є формування й обґрунтування авторської позиції щодо ухилення від проходження служби цивільного захисту як обов'язкової ознаки злочину, передбаченого ст. 336–1 КК.

Викладення основного матеріалу. Аналіз диспозицій ст. 336–1 КК у частині такої форми об'єктивної сторони, як ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду), дозволяє виділити такі її обов'язкові ознаки: 1) ухилення від проходження служби цивільного захисту як суспільно-небезпечне діяння; 2) особливий період (крім відбудовного періоду), насамперед, як час вчинення діяння.

Крім зазначеної статті, термін «ухилення» досить часто трапляється в Особливій частині законодавства України про кримінальну відповідальність. Його використовує законодавець у разі фіксації криміналізованого суспільно небезпечного діяння: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164 КК, ухилення від сплати

коштів на утримання непрацездатних батьків – ст. 165 КК, ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) – ст. 212 КК, ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – ст. 212–1 КК, ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу – ст. 335 КК, ухилення від призову за мобілізацією – ст. 336 КК, ухилення від обліку або спеціальних зборів – ст. 337 КК, ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі – ст. 389 КК, ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у разі позбавлення волі – ст. 390 КК, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом – ст. 409 КК.

Так, щодо ст. 212 КК О. О. Дудоров пише, що «діяння в плані відповідальності за статтею, що розглядається, – це дія (активна поведінка) чи бездіяльність (пасивна поведінка), спрямована на повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які повинні сплачуватись підприємствами, установами, організаціями, приватними підприємцями та іншими платниками. Діяння винної особи може бути одноразовим (одноактним) або неодноразовим (багатоактним), у зв'язку з чим в останньому випадку потрібно вирішувати питання про наявність множинності злочинів або продовжуваного злочину як різновиду одиничного кримінального караного діяння. Діяння в плані відповідальності за ст. 212 КК відсутнє у тому разі, коли невиконання податкового зобов'язання платником податків або його службовою особою зумовлене обставиною непереборної сили. Це – надзвичайна і непереборна за даних умов сила (стихія, війна або загроза війни, терористичний акт, заколот, масові заворушення, пожежа, повінь, землетрус тощо), дію якої неможливо упередити застосуванням високопрофесійної практики персоналу юридичної особи або силами фізичної особи і яка є обставиною, що звільняє фізичну особу або посадових осіб юридичної особи від відповідальності за невиконання своїх обов'язків, передбачених податковим законодавством» [1].

З приводу наведеного висловлювання зазначимо, що дія та бездіяльність (як форми злочинного діяння) чомусь дослідником відокремлюються від ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів шляхом використання словосполучення «спрямована на повне або часткове ухилення ...»). Проте в ст. 212 КК злочином визнається саме «умисне ухилення від сплати ...»,

а не «діяння, що спрямоване на ухилення...». Щодо непереборної сили, то з висновками вченого погоджуємось.

Пізніше О. О. Дудоров уточнює, що в ст. 212 КК передбачено відповідальність не за несплату в установлений строк податків і зборів, а за умисне ухилення від її сплати, коли особа має намір взагалі не виконувати покладений на неї ... податковий обов'язок [2, с. 994].

Ю. А. Пономаренко стосовно ухилення від відбування покарання визнає, що «суспільно небезпечне діяння ... може мати форму як дії, так і бездіяльності, які полягають у невиконанні або неналежному виконанні засудженою особою встановлених для неї правообмежень, у яких полягає зміст застосованого до неї покарання» [2, с. 994–995].

М. І. Хавронюк, аналізуючи злочин, передбачений ст. 409 КК, виходячи з редакції її частини 1 і 2, виокремлює «ухилення» і «відмову» [2, с. 986].

М. І. Мельник репрезентує ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (т. 164 КК) «як будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду ...» [2, с. 991–992].

Разом із тим В. С. Ковальський і О. В. Кришевич у контексті об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 337 КК, ухилення від військового обліку або спеціальних зборів розуміють виключно як бездіяльність («ігнорування особою повістки ...; ухилення від зустрічей ...; ненадання на їх вимогу особистих документів...») [3, с. 774].

Узагальнюючи наведені позиції дослідників, зазначимо, що: 1) термін «ухилення» сприймається ними виходячи з особливостей редакції диспозицій відповідних статей або їх частини, а тому і суспільних відносин (як об'єкта злочину), на які посягає розглядуване ними діяння; 2) дослідники визнають діяння, що виражається в ухиленні, у формі дії та/або бездіяльності; 3) за змістом термін «ухилення» трактується в одних випадках як такий, що охоплює відмову або ігнорування, в інших – не охоплює; 4) переважно ухиленням є невиконання або неналежне виконання покладеного обов'язку; 5) ухиленням визнається також пряма відмова від виконання покладеного обов'язку та/або різновид обману або надання неправомірної вигоди.

Таким чином, в юридичній літературі спостерігаються різні думки науковців щодо встановлення та тлумачення змісту терміна «ухилення».

З граматичної точки зору слово «ухилитися» означає: «1. Відступати, відхилитися, відскакувати тощо назад чи вбік від кого-, чого-небудь; вивертатися. ... 2. Намагатися не

робити чого-небудь, не брати участь в чомусь, відсторонитися від чогось; уникати» [4, с. 659]. Аналогічне розуміння наведеного слова надається і в інших словниках української мови.

Отже, аналіз лексичного тлумачення слова «ухилитися» дає підстави для твердження, що у першому значенні враховується (або є вихідним) наявність певної реальної обставини, що впливає на поведінку особи, яка (особа) намагається реагувати на цю вимушеність шляхом докладання своїх зусиль з виведення себе з-під такого впливу. У другому – ухилення відбувається за наявності пред'явленої вимоги чи обов'язку шляхом їх невиконання (відмови, ігнорування, уникнення). Разом із тим у лексичному розумінні термін «ухилення» не містить згадки про неналежне виконання обов'язку, а йдеться про його невиконання.

Ухилення від проходження служби цивільного захисту як суспільно небезпечне діяння – це конкретний акт поведінки особи. Ураховуючи наведене, підсумуємо, що така поведінка щодо проходження служби цивільного захисту є ухиленням, якщо: 1) відбувається невиконання правил проходження такої служби за відсутності обставин (не обумовлених службою і порядком (правилами) її проходження), що впливають на поведінку особи (ухилення за звичайних чи сприятливих умов); 2) наявні певні обставини (не обумовлені службою і порядком (правилами) її проходження), внаслідок яких відбувається невиконання встановлених правил проходження служби цивільного захисту (ухилення за несприятливих умов).

Узагальнено формами ухилення можуть бути: невиконання покладених прав і не реалізація прав, якими наділена особа під час проходження служби цивільного захисту; невиконання покладених прав і не реалізація прав, якими наділена особа під час проходження служби цивільного захисту з вчиненням певних дій, зумовлених вимушеними обставинами (особа під час особливого періоду при проходженні служби цивільного захисту здійснює самокалічення).

Порядок проходження служби цивільного захисту регламентується Кодексом цивільного захисту України, Положенням про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженого Указом Президента України «Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій» від 16 січня 2013 р. [5], а також іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з цими регламентуючими документами проходження служби цивільного захисту, як і в цілому діяльність цієї служби, повинні відповідати функціональному при-

значенню служби в загальній системі безпеки й оборони України – забезпечувати пожежну охорону, захист населення і територій від негативного впливу надзвичайних ситуацій, запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків.

Проходження служби відбувається на контрактній основі в її органах і підрозділах (зокрема, навчальних закладах цивільного захисту). Суб'єкти, що проходять службу цивільного захисту, – це: (а) особи рядового і начальницького складу цієї служби, які призначені на такі посади за контрактом; (б) особи, які за контрактом зараховані до навчального закладу цивільного захисту і (в) особи, зараховані за контрактом до резерву служби цивільного захисту.

Підкреслимо, що завжди ухиленню від проходження служби цивільного захисту передують: призначення на посаду за контрактом (осіб рядового і начальницького складу цієї служби), або зарахування за контрактом особи до навчального закладу цивільного захисту, або зарахування за контрактом до резерву служби цивільного захисту з наділенням певними повноваженнями (правами, обов'язками, відповідальністю). Розглянемо загальний вид їх нормативно-правової регламентації. Так, обов'язки осіб рядового і начальницького складу викладені в п. 31 Положення, де зазначено, що такі особи зобов'язані:

- чесно і сумлінно додержуватися Присяги служби цивільного захисту, виконувати закони України;
- добросовісно і в повному обсязі виконувати покладені на них згідно із займаною посадою службові обов'язки;
- проходити службу цивільного захисту в тих органах і підрозділах цивільного захисту і в тих місцях, де це викликано інтересами служби;
- додержуватися норм професійної та службової етики;
- зупинити членство в політичних партіях, організаціях чи рухах на період проходження служби цивільного захисту;
- додержуватися вимог антикорупційного законодавства;
- берегти та підтримувати у належному стані передані їм у користування майно і техніку;
- постійно підвищувати рівень професійних знань, удосконалювати свою майстерність;
- виявляти повагу до колег по службі, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, носіння встановленої форми одягу, вітання та етикету;
- щороку проходити комплексний медичний огляд, а у разі потреби – цільовий

медичний огляд, психофізіологічне обстеження і тестування. У разі прийняття рішення про переміщення по службі в іншу місцевість, призначення на іншу посаду за станом здоров'я або надання відпустки у зв'язку з хворобою – проходити медичну комісію за місцем медичного обліку;

- сприяти підтриманню порядку і дисципліни;

- звертатись із службових питань до свого безпосереднього керівника (начальника) і з його дозволу – до старшого прямого керівника (начальника), з особистих питань – до свого безпосереднього керівника (начальника), а у разі, коли він нездатний їх вирішити, – до старшого прямого керівника (начальника);

- доповідати своєму безпосередньому керівникові (начальникові) про події та обставини, що стосуються виконання службових обов'язків, а також про зроблені їм іншими керівниками (начальниками) зауваження;

- додержуватися вимог безпеки, вживати заходів до запобігання захворюванню, травматизму, підвищувати повсякденно фізичну загартованість і тренуваність, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок;

- своєчасно подавати відомості про себе, що мають значення для проходження служби цивільного захисту (зміна місця проживання, здобуття освіти, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності тощо);

- повідомляти безпосередньому керівникові (начальникові) про місце свого перебування під час відпустки та у разі відсутності на службі з інших поважних причин (перебування на лікарняному тощо);

- з гідністю і честю поводитися в позаслужбовий час.

Особи начальницького складу зобов'язані дотримуватися вимог та обмежень, установлених Законом України «Про запобігання корупції».

За протиправні дії чи бездіяльність під час виконання службових обов'язків особи рядового і начальницького складу несуть відповідальність згідно із законом. У п. 13 цього Положення також передбачено, що особи рядового і начальницького складу можуть бути заохочені або притягнуті до дисциплінарної відповідальності у порядку, передбаченому Дисциплінарним статутом служби цивільного захисту.

Дисциплінарний статут служби цивільного захисту визначає сутність службової дисципліни, права та обов'язки осіб рядового і начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, в тому числі слухачів і курсантів навчальних закладів спеці-

ально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту (далі – особи рядового і начальницького складу), щодо її додержання, види заохочення та дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування. Дія цього Статуту поширюється на всіх осіб рядового і начальницького складу, які повинні неухильно додержуватися його вимог.

Таким чином, проходження служби цивільного захисту характеризується правовою регламентацією прав і обов'язків осіб, що прийняті на таку службу. Невиконання або ненадлежаще встановлених законом або іншим нормативно-правовим документом обов'язків може бути лише під час їх виконання.

Згідно з п. 10 Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 593, першим днем проходження служби цивільного захисту вважається день прийняття громадянина на службу цивільного захисту, зарахування його в кадри ДСНС, присвоєння йому відповідного спеціального звання та призначення на посаду в апарат ДСНС, її територіальні органи, підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (аварійно-рятувальні формування центрального підпорядкування, аварійно-рятувальні формування спеціального призначення, спеціальні авіаційні, морські та інші формування, державні пожежно-рятувальні підрозділи (частини), навчальні центри, формування та підрозділи забезпечення), навчальні заклади цивільного захисту, наукові установи та інші підрозділи, в яких особи рядового і начальницького складу проходять службу цивільного захисту (далі – органи і підрозділи цивільного захисту).

Громадяни, які вперше приймаються на службу цивільного захисту, складають Присягу служби цивільного захисту відповідно до статті 108 Кодексу цивільного захисту України (п. 7 Положення).

Служба цивільного захисту закінчується у разі звільнення особи рядового чи начальницького складу зі служби цивільного захисту в запас Збройних Сил або у відставку, загибелі (смерті), визнання її судом безвісно відсутньою або оголошення померлою. Останнім днем проходження служби цивільного захисту вважається день виключення особи рядового і начальницького складу з кадрів ДСНС (п. 12 згаданого Положення).

Важливо, що особи рядового і начальницького складу вважаються такими, що виконують обов'язки служби цивільного захисту: 1) на території органу і підрозділу

цивільного захисту або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком дня (розкладом занять); 2) під час прямування на службу або зі служби, службових поїздок, повернення до місця служби; 3) під час перебування поза місцем розташування органу і підрозділу цивільного захисту, якщо під час такого перебування вони виконують свої обов'язки або направлені за наказом відповідного керівника (начальника). Це правило регламентовано п. 13 Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу.

Особливий період (крім відбудовного періоду) обмежує межі визнання діяння у виді ухилення від проходження служби цивільного захисту як злочинного і впливає на обсяг прав і обов'язків особи в цей період, розширюючи, звужуючи, конкретизуючи їх, зокрема, з делегуванням певним особам прав і обов'язків щодо інших осіб (фізичних або юридичних) в цей період.

Висновки.

Ураховуючи наведене, підтверджуємо, що:

1. Проходження служби цивільного захисту, крім ознак, що притаманні службі цивільного захисту, характеризується ще й такими ознаками: 1) початкова часова: з моменту зарахування на службу (присвоєння спеціального звання та призначення на посаду з обов'язковим складанням присяги (для осіб, які вперше зараховуються на службу); 2) функціонально-часова: час, що визнається часом проходження служби, передбачений п. 13 зазначеного Положення; 3) кінцева ча-

сова: останній день проходження служби – день виключення з кадрів ДСНС.

2. Ухилення від проходження служби цивільного захисту як суспільно небезпечне діяння в складі злочину, передбаченого ст. 336–1 КК, характеризується невиконанням покладених обов'язків або не реалізацією прав, якими вона наділена в особливий період (крім відбудовного періоду).

Список використаних джерел:

1. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика / О. О. Дудоров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrreferat.com/chapters_book/pravo/dudorov-oo-zlochynu-sferi-gospodarskoi-diyalnosti-kriminalno-pravova-harakteristika-2003-kgiga.html (дата звернення 23.02.2018)

2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. – Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2017. – 1064 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. А. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.]; за заг. ред. О. М. Джуржі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 1104 с.

4. Новий тлумачний словник української мови : в 4-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 1996. – Т. 4. – 944 с.

5. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 16.01.2013 № 20/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/2013#n22>.

Стаття посвячена установленню содержания признака «уклонение от прохождения службы гражданской защиты» в составе преступления, предусмотренного 336–1 УК Украины. Автор рассматривает нормативно-правовые акты, которые регулируют прохождение службы гражданской защиты, устанавливает содержание термина «уклонение» и формулирует собственную позицию с определением типичных свойств уклонения от прохождения службы гражданской защиты как явления.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, служба гражданской защиты, прохождение службы гражданской защиты, гражданская защита, преступное деяние.

The article is devoted to the establishment of the content of the sign "evasion from the civil protection service" as part of the crime provided for in art. 336-1 of the Criminal Code of Ukraine. The author considers the normative legal acts that regulate the passage of the civil protection service, establishes the content of the term "evasion" and formulates its own position with the definition of the typical properties of evasion from the civil protection service as a phenomenon.

Key words: objective side of the crime, civil protection service, civil protection service, civil defense, criminal act.